

Útra kelt helyek – a könyvtár mint állomás

Helyismereti gyűjtemények a mobilitás és élménymegosztás tükrében

FODOR János

Az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezetének „A közösségi emlékezet terei” című Országos Konferenciáján (Szeged, 2019. augusztus 1.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

A helytörténeti gyűjtemények különleges helyzetbe kerültek a közösségi média korában. A tudományos hitel és a populáris téma népszerű megosztási alapanyaggá tette a vizuálisan is vonzó régi képeket, közös múltat felidéző híreket, amelyek idősíkokat, történeteket sűrítenek egyetlen kimerevített pillanatba, s megosztott tartalomként – tematikus csoportokban vagy csatornákon – gyakran tudományos kontextus nélkül is „megállnak saját lábukon”, sikert aratnak akár hozzáadott többlet-információk, narráció hiányában is.

A kétezres évek végétől a leendő könyvtárosok képzésében is törekedtünk a hely- és kortörténeti értékű gyűjtemények fejlesztésére, illetve a korszerű, webes tájékozódás és tájékoztatás szempontjából megkerülhetetlenné vált közösségi hálózati ismeretek összekötésére.¹ Kimondva-kimondatlanul, a könyvtáros szakma egyik vonzó kitérés pontjaként tartjuk számon a közösségi médiában gyakorolható tartalomszolgáltatási aktivitást.

Az utóbbi években azonban felerősödtek a korábban még „win-win” alapon ellensúlyozható kritikus vélemények, a személyes adatok fejében ingyenes közösségi média a felretájékoztató és az álhírek közkeletű szimbólumává vált. Kapcsolati háló és aktivitás alapján testreszabott megosztás- és hírfolyamával a *Facebook* véleménybuborékokba zárta olvasóit, s működése háttéréről is nyilvánvalóvá vált – ami korábban is sejthető volt –, hogy adatainkat olyan cégeknek is kiszolgáltatja, amelyek azt a könyvtár-tudomány céljaival összeegyeztethetetlen politikai manipulálásra használják.²

Föl kell tehát tennünk a kérdést újból: szolgálhatja-e céljainkat a közösségi média, vagy jobb, ha tíz év után szétválnak útjaink? Érdemes-e munkaidőt, feladatort szánni jelenlétünk színvonalas fenntartására? Mi maradt érvényes a korábban vonzó lehetőségekből, és mit jelentenek az elmúlt évtized változásai a könyvtár-tudomány szempontjából?

A megváltozott körülményeket érdemes ismét a

helyismereti gyűjtemények látászögéből elemezni. A vizualitás-központúság és a közös tér-idő élmény változatlanul jellemző, népszerű megosztási téma; kérdésünk így ismét az lehet, kínál-e komoly lehetőséget könyvtárak, gyűjtemények számára, ha minőségi, hiteles tartalmaik megosztásával részt vesznek a közösségi média tartalom-mezőnyében.

Alkati hasonlóság

A kétezres évek első felében több szempontból is logikusnak, természetesnek láttuk a tájékoztató könyvtáros hivatás webes megújulási lehetőségeként értelmezni a közösségi média aktivitást.³ A közösségi médiában sikeres tartalom megosztó „aktorok” és a könyvtáros hivatás alkati hasonlósága nyilvánvaló. Míg egy történésznek kivételes érzékre, a tudományos kutatómunka mellett sok időre és a közösségi média iránti fogékonyság szerencsés együttállására van szüksége ahhoz, hogy népszerű megosztások sorozatával a tudomány rangját is emelje, a könyvtáros hivatás „ab ovo”, természetesen illeszthető a sokféle érdeklődést, olvasói attitűdöt keverő új média elvárásaihoz. Változatlanul igaz, hogy a közösségi média is egy nagy olvasóterem, csak virtuális és nagyon zajos...

Bár a helyismereti könyvtárosok nem feltétlenül tudósok és még kevésbé professzionális *influenszerek*, motivációikban sok tekintetben hasonlíthatók a komolyabb *bloggerek*, *youtuberek* indíttatásához:

1. a gyűjtemény ismerete (átlag fölötti ismeretekkel rendelkeznek megosztásra érdemes, érdeklődésre számot tartó tartalmakról, hiszen ismerik a gyűjteményt, amellyel foglalkoznak),
2. a tájékoztatás feladata (tanult és folyamatosan gyakorolt kompetenciájuk a személyre, célra és befogadóra szabott ismeretátadás képessége),
3. elkötelezettség a téma iránt (személyes elkötelezettséggel osztják meg tudásukat, hiszen maguk is kötődnek a helyhez, a településhez, szívügyük a helytörténet),
4. a gyarapítás igénye (nyitottak az újdonságokra, hiszen rendszerként látnak rá a gyűjtőkörbe tartozó információk szerkezetére, szükségszerűen örülnek az új összefüggések, tételek megjelenésének, s kontextusba tudják helyezni a korábban ismeretlen adalékokat),
5. tájékozódás, interdiszciplinaritás (rendelkeznek a témához adekvát kapcsolatokkal, vagy létre tudják hozni, ha szakértőkre, hitelesítő szakirodalomra van szükség a tartalom feltárásához,

annak információkban gazdag közreadásához). Fontos tisztán látni, hogy a közösségi média megítélésének változása ezeket az alkati egyezéseket nem befolyásolta, a könyvtáros hivatás információt megosztó vonásai továbbra is összeegyeztethetőek a tartalmakat posztoló bloggerek, véleményvezérek aktivitásával. Ha a hiteles információk, tudományosan megalapozott tartalmak terjesztését közérdeknek tekintjük, nem férhet kétség ahhoz, hogy a gyűjteményi tartalomszolgáltatásra szükség van az álhírek korszakában.

A felhasználók biztonságra törekvése

Érvényes maradt a közösségi média aktivitásra biztató másik érvünk, szempontunk is, a felhasználói viselkedést jellemző óvatosság – számunkra feltétlenül – kedvező hatása. A véleménybuborékokban csökkent ugyan a kritikus olvasás jelentősége, de a felhasználók, olvasók viselkedését alapvetően változtatlan tényezők befolyásolják. Biztonságra törekednek a kapcsolati hálóban betöltött szerepük, képviselt identitásuk megőrzésében, azaz csak olyan aktivitást vállalnak, ami felmutatja az egyéniséget, de nem kompromittáló. A *Könyvtár- és Információtudományi Intézet* oktatási programjában a kétezres évek végétől hallgatóinkkal együtt elemeztük a közösségi média működését tájékoztató, olvasási felületként, s vizsgáltuk benne a könyvtári és gyűjteményi megosztások fogadtatását is.⁴ Az olvasói, azaz a *lajkoló*, megosztó, kommentelő magatartások elemzése során kimutattuk, hogy a hely- és kortörténeti témák továbbosztása, elfogadása és megismerése a legbiztonságosabb aktivitások közé tartozik. Egy szülővárosunkat ábrázoló félévszázados fénykép kedvelése nem árulkodik sem személyes jellemzőkről, sem támadható kulturális, szubkulturális, vallási vagy politikai kötődésről, nem lepez le sem műveletlenséget, sem ismerősöket elriasztó, netán frusztráló tudástöbbletet. A képközpontú, hely és időélmény közös nevezőjén sikeres gyűjteményi megosztások ezért jelenthetik a legszerveesebb kapcsolódási lehetőséget gyűjtemények saját webfelületeihez, s azon keresztül a tudomány és kultúra hiteles forrásaihoz. Az ideológiáktól mentes, semleges és biztonsággal kedvelhető, megosztható és kommentelhető tartalom hatékonyságát nem zavarja, nem csökkenti a homogén környezet, a más szempontokból aggasztó véleménybuborék jelenség.

A sokoldalú jelenléti lehetőség

Harmadik aktivitásra készítő szempontként azonosítható a gyűjteményi webes jelenlét problémája, amely tíz év alatt sok tekintetben pozitív változásokat mutat: évről-évre jobb és vonzóbb gyűjteményi felületeket köszönhetünk, de a felhasználói aktivitás továbbra is a közösségi média környékén összpontosul. Nem lett és nem lesz olvasóinknak több ideje böngészésre, s nem segít ezen a mobil eszközök népszerűvé válása sem. Ha metrón, vonaton mobilszékébe mélyedő utasok képernyőjére pillantunk, jó eséllyel posztok sorozatát görgetik, játszanak vagy kommunikálnak. A kétezres évek második felének megállapításai így e tekintetben is érvényesek maradtak: a közösségi hálózat ideális találkozási felületnek tűnik, mert a gyűjteményi közösségi média jelenlét hírt ad az intézményi, gyűjteményi webes jelenlétről, használható blog-jellegű életjel-adás eszközeként, alkalmas felhasználói csoport, közönség képzésére, s a bejegyzésekben képek, olvasmányos kíséretszövegek és gyűjteményi tételekhez vezető linkek hatékony komponálásával felkelthetjük a figyelmet a gyűjteményi tételek sokaságára, azok értékeire és összefüggésrendszerére.

Meggyőződésünk volt e három szempont alapján, hogy a helytörténeti gyűjtemények a közösségi médiában kulcsszerepet játszhatnak a kulturális örökség közvetítésében.

Mi változott?

Példáinkat és megfigyeléseinket a kétezres évek közepén elsősorban az akkor – magyar vonatkozásban is – kiteljesedő Facebook tanulmányozására alapoztuk. A következő évtizedben nem csak a közösségi média megítélése, de használata is megváltozott. A mobiltelefonos-fotós *Instagram* egyre fontosabb szerepet kap, miközben a Facebook sokak szerint végleg elvesztette a fiatalabb nemzedékeket. A képközpontú megosztás a helytörténet és kortörténet népszerű hordozó médiája, a fényképezés pedig, mint a környezet és kor megörökítése és archiválása, részben helytörténeti feladat. Az elmúlt tíz évben azonban a vizuálisan attraktív tartalom szinte kizárólagossá vált a közösségi médiában, ami megnehezíti a figyelem felkeltését is. Felhasználói naponta 100 millió képet töltenek fel az Instagramra, a mobiltelefon fotózási képességei a kompakt digitális fényképezőgépet is eltüntették a boltok polcairól.

A gyűjtemények digitalizálása világszerte zajlik, közösségi gyűjtések indultak – bár szükségszerűen

széttagoltan, de – minden elképzelhető témában. Szinte naponta jelennek meg új gyűjtőcsoportok, digitális táruk, repozitóriumok, tematikus archívumok, melyek megosztható dokumentumok forrásaiként a könyvtárak, múzeum konkurensei, és sok esetben a könyvtárosok számára is megismerendő kincses táruk. A technológia hat a globális társadalmi változásokra, s a társadalmi változások visszahatnak a közösségi média használatára, az olvasói igényekre is. A véleménybuborékok szerepe a társadalmi megosztottság fokozódásában éppúgy globális problémákat okozott, mint a közösségi hálózatok felhasználói adatainak átfordítása politikai manipulációvá. A könyvtári és gyűjteményi tartalmak hitelessége és tudományos háttere biztos pont marad, de megjelenítése során változik a kontextust adó közeg.

A globális kommunikációs rendszer, s részeként a mobil-hálózatiság, segítette az elmúlt évtizedben felerősödő, országokon, földrészekeken átívelő mobilitást, gondoljunk akár a minimális csomagjaikban iPhone-t őrző szír menekültekre, akár a Londonból családjukkal kapcsolatot tartó honfitársainkra. E jelenség része napjainknak – s vélhetően jövőnknek is –, a hely, az élet helyszínének változása pedig szükségszerűen módosítja viszonyulásunkat a helytörténethez, helyismerethez is.

Ha összegezzük a változásokat, a helyismereti gyűjtemények közösségi média jelenléte szempontjából az alábbi tényezőket kell értékelnünk:

1. szubjektívizálódó, differenciálódó közösségi média,
2. hitel- és bizalomválság, a véleménybuborékok és a technológiai fejlődés hatása a gyűjteményi jelenlétre,
3. a világszerte zajló digitalizálás következtében szaporodó források, új és új adalékok megjelenése,
4. a növekvő társadalmi és földrajzi mobilitás hatásai.

1. A közösségi média átalakulása, differenciálódása

Sokan a Facebook hanyatlásának jelét látják a felhasználók átlagéletkorának növekedésében, a személyes posztok visszaszorulásában és az emlékek illetve a rendszer által generált nosztalgikus visszatekintő bejegyzések üzemszerű sokasodásában.⁵

Az új technológia használata, a napakészség igénye az idősebb nemzedékek körében eddig inkább veszélyei révén került az érdeklődés középpontjába. Látnunk kell azonban azt is, hogy természetes kiegyenlítődésről is szó van, jól érzékelt igények is

munkálnak a változás mögött. *„Az elkövetkező évtizedekben három olyan problémával kell farkasszemet néznünk, amely egységes generációs identitás után kiált: a klímaváltozással, az egyre növekvő társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségekkel és a technológia térhódításával.*

*E három jelenség fényében a generációk múltbéli jegyei teljességgel lényegtelené válnak, és függetlenül attól, ki melyik nemzedékhez tartozik, mindenkinek választ kell adnia abban az élethelyzetben és azzal az eszköztárral, amely rendelkezésére áll.”*⁶

A generáció-kutató megfigyelése több szempontból is tanulságos: a webtartalom jellemzője, hogy összemossa az idősíkokat, jóformán azonos eséllyel jelennek meg kereséseink nyomán friss és több éves, de népszerű publikációk. A kommunikációban sincs jelentős szerepe az időzónáknak, s a tartalmak nagy olvasztótégelyként a közösségi média sem a publikálók életkora szerint rendezi az elének kerülő bejegyzéseket. A különböző korosztályokat egyaránt érdeklő, vélemény-semleges témák keveredésére, véleménybuborékokon áthatoló terjedésére így több az esély, mint bármilyen korábbi kommunikációs csatornán. Ha feltételezzük, hogy a múltban felhalmozott tudás – érdekesen tálalva – ilyen témákat kínálhat, a könyvtárak, gyűjtemények szakmaisága által hitelesített információk érdeklődési közösségeket hozhatnak létre. Az idősebb nemzedék fogékonysága a közösen megélt múlt témáira, s a jelenhez magyarázatot, fogódzót, hiteles alapokat kereső fiatalok igénye olyan közös nevezőt képez, amelyre – az egységes generációs identitást támogatva – reflektálnia kell a könyvtárnak. A fiatalabb nemzedék körében népszerűbbé váló Instagram jóval többet jelent számukra, mint fotó-megosztási lehetőség, vizuális *mém*- és poén-tár, vagy pillanatképekké egyszerűsített, szófukar naplóvezetés. A teljesen követés-központú közösségi háló gyorsabb, testre szabhatóbb és egyszerűbben, gyorsabban befogadható a Facebooknál. A befogadási döntéshelyzetet a lényegre redukált: megálljunk-e a posztok, azaz képfolyam görgetésében, szenteljünk-e figyelmet egy bejegyzésnek? Maga a döntés pedig három tényező gyors figyelembevételével meghozható: Megragad-e a fénykép? Ki tette közzé? (Ismerős vagy követett identitás?) Sikeres-e? (Sok tetszésnyilvánítás, visszajelzés.)

Leegyszerűsíthetjük az Instagram sikerét rosszmájúan úgy is, hogy az időigényes olvasást sikerült végre a tájékozódás eszközrangosorának végére szorítani, de el kell fogadnunk, hogy ez az eszköz is alkalmas, nem csak a felhasználó tájékozódásra szánt

idejének kitöltésére, de magára a tájékozódásra is. Aktív Instagram használókat kérdezve határozott válaszokat kaphatunk: a legkülönbözőbb témákban naprakészek, ha politika, társadalmi kérdések vagy tudományos, technológiai hírek érdeklők, azok követhetőek az Instagramon, sőt, céltudatosabban és hatékonyabban, mint a Facebookon. Előnyként kiemelik a személyességet, a kiválasztott témákban járatos személyek követési lehetőségét, a Facebook hátrányként pedig nem csak a hírfolyam korlátozottabb testreszabhatóságát, de a szülőök, rokonok folyamatos jelenlétét és vigyázó tekintetét is megemlítik.

Az Instagram sikere a képi kultúra változása szempontjából képarhívumoknak, fotókat és filmeket is feltáró, digitalizáló gyűjteményeknek is tanulságos. A fénykép készítés napjainkban olyannyira mindennapjaink részévé vált, hogy QR-kódok lefotózásához kötnék már a tömegközlekedési eszközökre való bebocsátást is. Egy városnézés során a helyszíneket szinte nem is látjuk, csak exponáljuk, bizonyítjuk a jelenlétünket. Még az Instagramra posztolt képeinkről is elmondható, hogy életünk, jelenünk témáiról képek tömegét készítjük a biztos enyészetnek. Mi értékeli fel, emeli ki az egyes képeket az Instagram átgörgetett képsorából? Leegyszerűsítésnek tűnhet, de vizuális hatásuk mellett pusztán két tényező: a látható siker és a személyes kötődés. Utóbbit nem kell magyarázni: az ismerős vagy a követett posztoló új megosztása felkelti követője figyelmet. Ha érdektelen tartalmakat posztol, előbb vagy utóbb elveszti olvasója bizalmát, „kiköveti”.

A látható siker apró jelei – sok tetszésnyilvánítás, interakció, sok követő, megosztások – kiegészítik a vizuális tartalmat, jelezve, hogy kiállja az idő és érdeklődés próbáját. Nevezhetjük ezt a sikert statisztikai hitelnek, vagy a *folkszonómia* felhasználókra szabott ajánlatának is. Vegyük észre, hogy egy archív kép sikerét is fennmaradása és kora, a közös idő-, ismeret- vagy térélmény biztosítja. A közösségi médiában elért siker és a gyűjteményekben (vagy padlásokon, poros albumokban) sikeresen átvészelt idő: rokonítható tényezők a figyelem felkeltésében, a személyes kötődést pedig kialakíthatja a kép témája és az olvasó-felhasználó által megélt élethelyzetek, élmények, emlékek közötti összhang.

A két különböző közösségi média alkalmazás nem véletlenül járhatja saját útját a közös tulajdonos portfóliójában. A közösségi médiahasználatban most ugyanaz a folyamat játszódik le, amit megfigyelhetünk a Web 1.0-es korszak közösségi tereként megdicsőülő fórumok esetében. A Web 2.0-ra jellemző

új kommunikációs lehetőségekben a fórumok, topikok különböző felhasználási módjai öltöttek testet. A fórumokat leváltó *blogok*, *feedek* és *wikik* interaktív dokumentum-formáiban egy univerzális platform differenciálódott, specializálódott különböző felhasználói igények irányába.

Mire marad jó továbbra is a Facebook? A névvel, valós identitást leíró profiloldallal használt közösségi hálózatok, így a *LinkedIn* vagy a Facebook tudatos használata is lehetséges. Utóbbi rémisztő kommunikációs jelenségek és megosztó véleménybuborékok hordozója, de a társadalmi önszerveződés, a névvel, kapcsolati hálóval felvállalt civil közösségek gyűjtőhelye is – zömében zárt csoportokban. E szaporodó réteghálózatokat az ismeretlen emberek közötti kapcsolatteremtés igénye táplálja, így fontos szerepet játszik kialakulásukban a közös élet helyszíne a jelenben, és emlékként a múltban is. A helytörténet és helyismeret lehetőségei ezekben a közösségekben továbbra is adottak, s a Facebook változatlanul a legalkalmasabb közösségi hálózat arra is, hogy a könyvtár három eltérő formában is olvasói, felhasználói naponta használt tájékozási közegében jelenjen meg:

- interaktív honlap-pótlékként saját oldalának fenntartásával,
- fórumot biztosítva megosztott tételek, hírek kommentelési lehetőségével és
- gyűjtőköre szerint csoportokban résztvevőként megjelenve.

2. Hitel- és bizalomválság, a véleménybuborékok és a technológiai fejlődés hatása a gyűjteményi jelenlétre

A közösségi média, s benne a Facebook a 2010-es évek végére intézménnyé vált, melyet tájékozádsban, kommunikációban megkerülni éppolyan nehéz, mint megbízni benne. Bármilyen aggasztó e bizalomvesztés, a könyvtáraknak, múzeumoknak valójában kedvezhet is. Az általános bizalomválságban nem marad ugyanis más hiteles forrás, csak az archívum és könyvtár. Kikezdehető, több szempontból eltérően értelmezhető egy-egy tudományos elmélet, állásfoglalás, kutatási közösségek működése vagy az általuk, a felhalmozott tudásból megformált információ. Gondoljunk csak a finn-magyar nyelvrokonságra vagy akár a klímaválság megítélésére. Nincs konszenzus művészeti érték, társadalmi akarat, politika formálta üzenetek megítélésében sem.

A közösségi médiában megvalósuló tartalomfogyasztás és a horizontális média kialakulása a tudományos

és kulturális kánonok felbomlásához, az információkat hitelesítő közmegegyezés és szakmai értékrend megkérdőjeleződéséhez vezettek. A felhasználók bizalma általában meggyengült az intézményszerű rendszerek, az irányított marketing iránt, miközben töretlen maradt a közösségi, statisztikai hitel elfogadásában. Szinte vakon megbízunk a *Waze* közösségi navigációs tippjeiben, az *Uber* képzetlen sofőrjeiben, az *AirBnB* önjelölt szállásadóiban vagy az *Amazon* kínálta termékek vásárlói minősítésében, mert nem tetelezünk mögöttük érdektől vezérelt manipulálást, marketing-gesztust.⁷ Hiszünk véleménybuborékunk hitelességében, de azon belül megrendült bizalmunk a hagyományos tömegmédiá híreket közvetítő szerepében. Hatalmas rés támadt tehát a megnyilvánulásokat hitelesítő személyes hitel és a statisztikai hitel között, s ez a változás ma még felmérhetetlen mértékben átalakítja a társadalmi kommunikációt.

Ha minden új megnyilvánulás mögött manipulációt, torzítást, csoport-érdeket sejtünk, s az információ *formálásának* összes szintjére – amatőr és profi akusára – gyanú vetül, szükségszerűen meginog a bizalom a horizontális és közösségi média – a Facebook, mint intézmény – iránt, s fölértékelődik a „nyers”, eredeti állapotában archivált információ, melynek hitelt ad az eltelt idő és a múltban kiérlelt tudományos érték. A publicisták, szerzők, szerkesztők által újraszervezett részizagságoktól szívesen fordulunk a teljes, hiteles dokumentumok tárai felé, ha azok fölkinálkoznak. Eszköztárunk részeivé tesszük őket, ha hasznosnak és jól kezelhetőnek bizonyulnak. A digitalizált tudástárak sikeres közösségi média jelenléte bizonyítja, hogy megfelelő aktivitással hiányt pótló, a bizalmi rést betöltő tényezővé válhatnak a digitális tartalomfogyasztásban. Ezt azonban régi beidegződések is gátolják.

A „hosszú távú megörzés” vagy a „virtuális gyűjtemény” szókapcsolat máig mintha az FPS (first-person shooting) játékok hangulatát viselné: a digitális gyűjtemény önmagába zárt rendszerként vár felhasználójára, hogy oda navigáljon, eligazodjon benne, s az ott keresett célpontokat saját felhasználásra megjelje, összegyűjtse és értékékként kimenekítse. Hiába tudható, hogy jól digitalizált tudás-elemekre egymással kombinálható lekérdezési rendszerek épülhetnek – így biztosítva, hogy a jövő kutatási, publikálási és kommunikációs rendszerei a múlt megbízható tudástárából is táplálkozhassanak –, ismereteink átkonvertálása a kultúra megújuló erőforrásává munkai igényes és – a számtalan forrás ismeretének függvényében – új egyenlőtlenségeket szülhet. Lehet bármilyen

összetett és gazdag egy újonnan létrehozott digitális gyűjtemény, a köztudatban (jó esetben) csak a nyitólapja marad meg mint a hely, ahol „abban a témában a régi dolgok fönt vannak”. Okolható ezért informatikushiány, a rövid távú gondolkodásban a pályázati finanszírozás, de sokszor a gyűjtemények kezelője is csak projekt-végcélként tekint a gondjaira bízott állományrészek digitalizálására, a jövőt az IT-szakemberekre és a könyvtártudomány későbbi fejlődésére, integráló törekvéseire hagyva. A létrehozás során közreműködő programozók igyekeznek egyszerűsíteni az adatszerkezeten, a közönség pedig egy újabb, megjegyzendő, megértendő passzív keresőfelületként fogadja el az eredményt. A közreadott tudásra rálátó szakemberek döntően változatlan munkakörben, a digitalizálás alapjául szolgáló gyűjteményben dolgoznak tovább, s velük a lehetséges kapcsolatok, a bővítő, összefüggést teremtő asszociációk is elszakadnak a digitalizálva önálló életre kelt adatbázistól. A könyvtártudomány és a nemzetközi könyvtári gyakorlat sok területen látványosan és sikerrel reflektál a változásokra. A közösségi térré válás és közösségi terekbe vagy kutatóhelyekre exportált szolgáltatások, műhelyek, laborok, szociális funkciók – méltán fontos fejlesztési területek, a technológiai változások azonban napjainkra nem csak a könyvtár hagyományos társadalmi szerepköréit helyezték új kontextusba, de a technológiai fejlődéstől hajtott, korszerű digitalizálási tevékenység megítélését is. Ha nem alakul ki a digitális gyűjteményekre épülve egy új, markánsan elkülöníthető átmeneti szakma vagy szakterület, amelytől a majdani automatikus feltáró-ajánló algoritmusok kreativitást, mesterséget „tanulhatnak”, akkor digitális gyűjteményeink szerepe a múlt tudásának passzív lerakataként rögzülhet. A feldolgozó, rendszerező, ajánló és kutatást, tájékozódást segítő kompetenciák birtokában a könyvtáros szakemberek képesek e kihívásnak megfelelni, s valójában semmilyen más, létező szakma képviselői nem is helyettesíthetik őket ebben a tevékenységben. A feladat nem csak a digitalizált gyűjtemények továbbfejlesztése, annak instruálása, de a közvetlenül elérhetővé tett, online állomány bekötése korunk tömegkommunikációs vérkeringésébe, megjelenítése ott, ahol az olvasók legtöbb idejüket eltöltik.

A közösségi média tartalom-folyamában a könyvtár megjelenhet ugyan rokonszenves közösségi helyként, optimális tanulási, kutatási környezetként és a technológiai ismeretterjesztés barátságos helyszínéül, de egyedi, eredeti tartalmat csakis gyűjteményére építve, munkatársai tájékoztató szakértelmével al-

kothat és publikálhat. A könyvtár egyedi arculatát, a szerteágazó funkciókat összefogó gyűjteménygondozó tevékenységet éppen azért kell továbbra is megjeleníteni, beleoldani a közösségi média hírfolyamába, hogy a XXI. században is kívánatosá tegyünk a könyvek tárával szimbolizált tudástárat közösségi térként, műhelyként, professzionális tájékoztató közegként. A biztos, hiteles, átdolgozatlan információk értő, kreatív válogatásával, a képek, dokumentumok, összefüggések kollázsaival érdeklődés kelthető és kötődés generálható, amely átível véleménybuborékokon, bizalmatlanságon, egymást keresztező értékrendeken és generációkon.⁸

A helyismereti gyűjtemények helyzetét ebben a közvetítési feladatban is megkönnyítheti a népszerű, sokak érintettségére és közreműködésére lehetőséget kínáló gyűjtőkör, a kapcsolódási pontokat kínáló nemzetközi digitalizálás és a helytörténet iránt társadalmi szinten is növekvő érdeklődés.

3. A világszerte zajló digitalizálás hatásai

Könnyen napirendre térünk a digitalizálás világszerte zajló folyamata fölött: a gyűjtemények, múzeumok, levéltárak mind hatékonyabban szkennelik, fotózzák kincseiket, dokumentumaikat, lehet tanulni az élenjáróktól, segíteni a nehezebb helyzetben lévőket. A világhálón örömmel látjuk az elérhetővé tett új digitális gyűjtemények honlapjait, s bízhatunk abban is, hogy amit egyszer közzétettek, az előbb vagy utóbb felettes rendszerekben, a Google keresőjénél szofisztikáltabb katalógusokban, metakeresőkben és tematikus adatbázisokban is összekapcsolhatóvá válik. Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében hallgatóinkkal évek óta szemlélünk, vizsgálunk új gyűjteményi oldalakat,⁹ s szinte végtelennek tűnik a választható nemzetközi példák tára. Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy a számtalan digitalizálási projekt folyamatos munkája összefüggések exponenciálisan növekvő tömegét teszi feltárhatóvá, feltárandóvá. A technikai eljárások, algoritmizálható és automatizálható megoldások, kapcsolódási szabványok átvétele mellett a jövőben is számolni kell az emberi beavatkozást, tudást igénylő műveletekkel, kezelni kell a globális digitalizálás eredményeként gyűjtőkörbe kerülő tartalom sokasodását is.

Tőlünk távoli forrásokból kiemelhet a szemfüles újságíró egy-egy magyar vonatkozást, de a hazai tanulságok feldolgozása, a részletek értékelése és tudományos kontextusba illesztése már a hazai szak-

értők – például helytörténészek – feladatkörét bővíti. Példaként említhető a *Nixon-család* amatőr-filmjeinek közzététele,¹⁰ melyben a leendő elnök európai utazásáról szóló film 1963 júliusából csodálatos, színes snitteken örökíti meg – többek között – a Váci utcában rakodó szenasautót vagy *Popov Atanász* bologárkertész standját a Lehel téri piacon.

Az általános digitalizálás következtében szaporodó források, új és új adalékok számbavételi munkáját nem csak tematikus dokumentum együttesek, archívumok digitalizálása növeli. Áttekintve a meglepetéseket és váratlan forrásokat ígérő projekt-típusokat, a helyismeret, illetve egy-egy település specifikus gyűjtemény szempontjából fontosak lehetnek például a

- saját témájukban összefüggő, de helyismereti vonatkozásokban, elágazási lehetőségekben bővelkedő részgyűjtemények. (Ilyen volt a hallgatóinkkal megvalósított *Hullámfürdő záróra előtt* projekt¹¹ vagy a *Neon Budapest 2016*.¹² A kiindulásként közreadott fotósorozatokhoz társítható kor- és helytörténeti vonatkozások összegyűjtése, nyomozása és közreadása kontextust adott az önmagukban is értékes képanyagnak.)
- Formátum- és műfaj-specifikus, általános gyűjtemények. (Pl. az amatőr fotók közzétételére vállalkozó *Fortepán*¹³, melyben a képeken megjelenő személyek, helyszínek, sőt, olykor a kép dátuma is komoly nyomozást igényelhet, ám fontos eredményeket is hozhat.)
- Történetek, levelezések, naplók vagy akár művészi életművek digitalizálásai, melyek során szükségszerűen napvilágot látnak kor- és helytörténeti adalékok. (A hallgatóink gyakorlóprojektjeként fejlesztett *Fodor András életműkiadást*¹⁴ tudatosan bővítjük több szálon futó gyűjteménnyel: a naplóbejegyzések, fényképek háttérként a korabeli napi sajtó szemléléssel és kronológiai adatbázisokból gyűjtött eseménysorokkal építünk párhuzamos, az életművel összekapcsolt kortörténeti adatbázist¹⁵ is.)
- Időben bővíthető helytörténeti gyűjtemények: a *régen és ma, ilyen volt, ilyen lett* fotópárok fokozatosan az élő helyismeret forrásává válnak. (Gondoljunk a települések, városrészek múltjával foglalkozó csoportok, fórumok személyes emlékekben, mikrotörténeti adalékokban is gazdag gyűjtőmunkájára vagy a történeti értékű felvételeket napjaink kontextusába helyező vállalkozásokra, például az 1956-os események fotódokumentációjából kiindulva.

A hallgatóink körében legnépszerűbb, saját fejlesztésű iTTiVoTT gyűjtemény¹⁶ honlapja enciklopédikus módszerességgel, több száz vendéglátóipari egység fotóit rendszerezi a 90-es évekből, reális arányokkal a főváros valamennyi kerületéből. A projekt megvalósítása során 2–3 évente újrafotózzuk a helyszíneket, blogbejegyzést írva, regisztrálva az üzlethelységek állapot- és funkcióváltozásait, fejlődését vagy végső pusztulását. Az archív képsorozatra így a város dinamikus átalakulását megőrkítő adatbázis épül.)

Könnyű belátni, hogy a múlt szövete helytörténeti szempontból is végtelen kapcsolódási lehetőséget kínál. A digitalizálással elérhetővé tett és összeköthető információk beazonosítása, működő rendszerré szervezése sokkal alacsonyabb határfokkal automatizálható, mint maga a digitalizálás és közzététel. A szakértők elérésére, megszólítására, a körültekintő gyűjteményfejlesztő munkára és a közösség hatékony bevonására a jövőben is szükség lesz, sőt, e munka koordinálása a helyismereti könyvtáros hivatásának legfontosabb részévé válhat.

4. A növekvő társadalmi és földrajzi mobilitás hatásai

A távmunkát is lehetővé tévő hálózati kommunikációs rendszer nem csak a munkavégzési formák lehetőségét bővítette, de a társadalmi és földrajzi mobilitást is megkönnyítette. Az Európai Unióhoz jelentős lemaradással, a rendszerváltás után csatlakozott országként átélhetjük e jelenség napsütéses és árnyoldalait is.

A történelmi okokból fejlettebb országokban munkát, jobb egzisztenciát keresők ma kétségtelenül könnyebben tarthatják a kapcsolatot hazai rokonaikkal, barátaikkal, sőt, a hazai társadalmi eseményekkel és civil kezdeményezésekkel is, mint a XIX–XX. században emigráló sorstársaik.

A fejlett technológia már Magyarországon is kínál olyan hivatásokat, állás-lehetőségeket, amelyek otthon vagy kötött munkahelytől független közösségi irodákból, de akár a világ bármely távoli pontjáról is elvégezhetőek, teljes értékű munkaként folytathatóak. A fejlett Európai Unió peremközeli tagországaiként pedig szembesültünk a politikai, társadalmi és a klímaválság sújtotta Közel-Keletről és Afrikából érkező menekültekkel, akik szintén használják és segítségül hívják a korszerű globális kommunikáció lehetőségeit.

Ritkán gondolunk bele, de az eltávozó és idelátoga-

tők érdeklődése kiemeli a helytörténeti témák kapcsolatteremtő szerepét is. Az életünk helyszíneiként megélt helyek emléke a legbiztosabb közös élményünk marad egyébként ismeretlen embertársainkkal. Már csak katasztrófák idején nézünk egyszerre televíziót, hallgatunk rádiót, s az olvasás, a művészet is csak az iskolai oktatás végéig biztosít közös nevezőt. Emlékszünk azonban, mi volt a bevásárlóközpont helyén gyermekkorunkban, milyen volt a park, a főtér korábbi állapota. Nem sok élményünk számíthat ennél több külső visszhangra és megosztási lehetőségre évek múltán: a közösen ismert helyszínek emléke felidézhető, összehasonlítható, kiegészíthető mások fényképein és történeteiben eltérő időben, így a jelenben készült dokumentációkhoz kapcsolódva is. Az 56-os, vagy korábbi kivándorlási hullámok során kialakult szóróvány-magyarország sok esetben zárványként őrizte meg fiatalokora magyarországi kultúráját, ízlését, érdeklődését. Az Internet és a megfizethetőbb, fapados repülőjáratok korában a honvágy és a szülőföld iránti érdeklődés szabadabban éri el az emlékek forrásait, a kapcsolódó gyűjteményeket, webes közösségi tereket.

A távolság időben, térben érdeklődést kelt más vonatkozásban is. Az életük helyszínén önszántukból vagy kényszerből változtatók mellett a mobilitás átmeneti, egyértelműen örömdetes változata is fontos szerepet játszik a helyismeret és helytörténet jelentőségének növekedésében. Bár az európai turizmus számos célpont-városában vagy városrészében már inkább gondot jelent a kikapcsolódó utazók száma, az idegenforgalom a gazdaság fontos ágazatává vált, kulturális összekötő szerepe pedig a jövőben csak növekedni fog. Az ágazat fejlődése az elmúlt évtizedben épp annyira elválaszthatatlan a technológiai fejlődéstől, mint a gyűjteményi digitalizálás vagy a közösségi média szerepének növekedése.

A Web 2.0-ás szolgáltatások kialakulása a kommunikációtörténet legkreatívabb szakaszai közé tartozott: az új technológiai lehetőségek, a közösségi együttműködés és a lehetséges piaci, társadalmi igények felismerése, összekötése; start upként megvalósítása számtalan új, korábban elképzelhetetlen lehetőséget adott korunk emberének. Az idegenforgalommal, utazással, szállás és menetjegykereséssel kapcsolatos szolgáltatások az elsők között voltak, melyek alapjaiban változtatták meg egy addig markánsan marketing igényű iparág működését, s alakították át az országimázs fogalmát is.

Amikor e sorok írója Erasmus ösztöndíjjal eljutott Lisszabonba, *Fernando Pessoa* szobrába ütközve

döbönt rá, milyen keveset tud a portugál irodalomról. De, mint szinte minden utazó, találkozott az épített tér (az egyik legforgalmasabb sétálóutca) részévé tett szoborral, így legalább rádöbönt erre. A nyelvi akadályok elválasztó hatását a műemlékek, épületek, helyszínek hordozta párhuzamos történelem képes ellensúlyozni. Ha bele is keveredik egy külföldi Budapestben a Könyvhét forratagába vagy szabadtéri irodalmi rendezvényekbe, a nyelvi akadály és a hiányzó ismeretek szinte áthidalhatatlanok. A helybéli múlt életmódjának nyomai azonban felismerhetőek az épített térben, motívumai közös ismeretekre hivatkoznak, és nyomozhatóak séta közben, akár útikönyv nélkül is. Évszázadokon át az európaiak közös ismeretanyagát, a keresztény kultúrát és a Biblián alapuló történeteket műalkotások mellett az épített tér, a templomok freskói hordozták nyelvtől, korszaktól függetlenül, bármikor értelmezhetően. Napjainkban az épített környezet, a hangzó és vizuális kultúra képes felmutatni azt a történeti rétegzettséget, amely kapcsolódási pontokat kínál, nyelvtől függetlenül. Ezek az utazás közben is könnyen értelmezhető kapcsolatok – a helyi gasztronómiával fűszerezve – a turizmus alapjai.

Rómában mindenkinek frissül a tudása az ókorról és a katolikus egyházzal. De sokkal kisebb települések nagyságrendekkel egyszerűbb helytörténete is maradandó élményt adhat. Néhány évvel ezelőtt e sorok írója is webes szálláscserélő rendszeren keresztül fogadott külföldi utazókat. A katalán turisták – *Antoni Gaudi* Barcelonájából érkezve – érthető módon a magyar szecesszió útikönyvekben kiemelt, híres épületeinek megtekintésére készültek, de utazásuk végén a Balatonra is kíváncsiak voltak. Egy fonyódi hétfőjén *Varga István* helytörténész, könyvtárvezető városzerte elhelyezett helytörténeti tablóból¹⁷ és családom régi amatőr fényképeiből – úgy tűnt – többet és élményszerűbben értettek meg Magyarország történetéből, mint ha csak útikönyvükre hagyatkoztak volna.

Ez a mobilabb, utazósabb korszak a helytörténet kutatóinak és a helyismereti gyűjtemények vezetőinek is új lehetőségeket kínál. Egy település vagy településrész helyismereti gyűjteményének értékeit, felhalmozott tudáskincsét érdemes tudatosan kivinni a zárt térből, s lehetőség szerint több nyelven, illusztráltan, városdekorációs célokat is szolgálva kell részévé tenni az épített környezetnek. Önkormányzatok és gyűjteményvezetők átgondolt együttműködésével a helyismereti gyűjtemények fontos szerepet tölthetnek be nemcsak a helyi idegenforgalom fejlesztésében, hanem a kultúrák közötti párbeszédben is.

Záró gondolatok

Még várni kell arra, hogy algoritmusok automatiz-musa kösse össze feldolgozott tudásunk idősíkjait, térbeli kapcsolatait, de bízhatunk abban, hogy minden megörökített, feltárt és digitalizálva megosztott leírás és meta-információ hasznosulni fog: évről-évre haladunk az emlékezés közösségi hálózata felé. A helytörténeszek olvasásra, képi felismerésre és izgalmas nyomozásokra egyaránt támaszkodó munkája pótolhatatlan és vonzó marad a jövőben is. A hálózati közegben megjelenő helyismereti gyűjtemények fejlesztése jó eséllyel támaszkodhat érdeklődők adalékaira, amatőr helytörténeszek önkéntes közreműködésére is. A közösségi médiában megosztott régi fényképek és helytörténeti tartalmak sikere csak részben magyarázható azzal, hogy biztonságos témát, hiteles forrásokat képviselnek. A teljes magyarázathoz hozzátartozhat a korunkra jellemző földrajzi mobilitás, az időben és/vagy térben távoli, közös nevező iránti igény. A helyismeret korunk kulturális kapcsolatteremtési alapjává, nyelvi határokon átívelő hídjává válhat.

Az időben rétegzett tudás hordozóiként útra kelnek a helyek: mobil telefonokban, közösségi képmegosztókon keresztül jutnak felhő-tárhelyekre, elköltözők emlékeiben és idelátogatók új élményeiben vándorolnak, hogy azután távoli és váratlan forrásokból visszatérjenek, esetenként évtizedes helytörténeti értéket rejtve és hordozva. Ezen az úton a könyvtár, a helyismereti gyűjtemény olyan állomás lehet, ahol útjukhoz új erőt, hozzáadott információt nyernek, szakértő rendszerezést és továbbajánló figyelmet kaphatnak.

Jegyzetek

1. FODOR, János – KISZL, Péter: Projektalapú információ-technológiai kompetenciafejlesztés: digitalizálás, hálózati tájékoztatási rendszerek létrehozása a könyvtár- és információtudományi képzésben. = Képzés és gyakorlat, 16. évf. 2018. 2. sz. 49–64. p.
2. CADWALLADR, Carole – GRAHAM-HARRISON Emma: Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach. = The Guardian, 2018. III.7. – Forrás: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election> [2019. október 11.]
3. FODOR János: Könyvtári szereplehetőségek a közösségi médiában = Könyvtári Figyelő, 61. évf. 2015. 4. sz. 489–493. p.

4. FODOR János: Megosztás vagy szerkesztés? A könyvtár változó szerepe a közösségi médiában = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 64. évf. 2017. 1. sz. 24–36. p.
5. WOOD, Molly: The rise and fall of Facebook's memory economy. = Wired, 2019.IV.26. – Forrás: <https://www.wired.com/story/rise-fall-facebooks-memory-economy/> [2019. október 11.]
6. NEMES Orsolya: Generációs mítoszok. Hogyan készülünk fel a jövő kihívásaira? Budapest, HVG Könyvek, 2019. 16. p. Az idézett részlet olvasható online is: <https://hvgkonyvek.hu/uploads/generacios-mitoszok-beleolvaso.pdf> [2019. október 11.]
7. BOTSMAN, Rachel: Kiben bízunk? Budapest, Cser Könyvkiadó, 2019. – a könyvről ismertető elemzés jelent meg: JUHÁSZ Edina: Bármit megtenne, ami a telefonja szerint jó ötlet? = Index, 2019. július 4. – Forrás: https://index.hu/techtud/2019/07/04/bizalom_pszichologiaja_felelem_idegenek_airbnb_uber_rachel_botsman_kiben_bizzunk/ [2019. október 11.]
8. KISZL Péter – FODOR János: The „Collage Effect” – Against filter bubbles: interdisciplinary approaches to combating the pitfalls of information technology = Journal of Academic Librarianship, 44. vol. 2018. 6. no. 753–761. p.
9. Kutatási napló – Digitális gyűjtemények. [honlap] – Forrás: <https://kutatasinaplo.blogspot.com/p/digitalibrary.html> [2019. október 11.]
10. Nézzen körül az 1963-as Budapesten Richard Nixonnal! = Mandiner, 2018. december 2. – Forrás: https://mandiner.hu/cikk/20181202_nezzen_korul_az_1963_as_budapesten_richard_nixonnal (2019. október 11.)
11. Hullámfürdő záróra előtt. A Gellért fürdő vendégei az 1930-as években – Pusztai Sándor fürdőmester fényképein. [honlap] – <http://inaplo.hu/hullamfurdo/index.html> [2019. október 11.]
12. Neon Budapest 2017. [honlap] – <http://inaplo.hu/neon/index.html> [2019. október 11.]
13. Fortepan. [honlap] – <http://www.fortepan.hu/> [2019. október 11.]
14. Fodor András hálózati életműkiadás. [honlap] – <http://inaplo.hu/fodorandras/index.html> [2019. október 11.]
15. Mindennapi napló. [honlap] – <http://inaplo.hu/mindennapnaplo/index.html> [2019. október 11.]
16. iTTiVoTT Budapest. [honlap] – <http://inaplo.hu/ittivott/index.html> [2019. október 11.]
17. A hivatkozott tablók tartalmáért felelős helytörténész könyvtárvezető több könyve is olvasható a település múltjáról a Magyar Elektronikus Könyvtárban.

VARGA István: Fonyód anno.... Veszprém, Agenda Natura, 2007. Forrás: <http://mek.oszk.hu/13400/13484/> [2019. október 11.]

Beérkezett: 2019. október 15.